

Araştırma Makalesi

Etik Bir Sorun Olarak ‘Bakım Açığı’nı’ Kapatmak: Palyatif Bir Çözüm mü, Evrensel Bakım mı?

Özge Sanem Özateş Gelmez*

ORCID: 0000-0002-5990-4480

Öz

İnsanların yalnızca insan olmaktan dolayı sahip olduğu değeri korumak ve insana özgü olanakların herkes için eşit biçimde geliştirilmesini sağlamak için erişilebilir ve kapsayıcı bakım hizmetlerine ihtiyaç bulunmaktadır. Bu nedenle sosyal adaleti sağlamak üzere bakımın, temel bir hak olarak herkes için korunması hedefiyle bakım hizmetlerinin planlanması ve uygulanması gerekmektedir. Zira bakım hizmetlerinin sosyal ve ekonomik bir hak olarak tanınmaması ve bakım hizmetleriyle, bakım hakkının tüm insanlar için korunmasının hedeflenmemesi bir insan hakkı olan bakım hakkının ihlaline yol açmaktadır. Bu çalışmada bakımın değersizleştirildiği günümüz kapitalist rejimlerinde kamusal bakım hizmetlerinin yokluğunda, söz konusu ihlalin sonucu ortaya çıkan “bakım açığı” ve “bakım krizi” gibi sorunlar ele alınmaktadır. Çalışmada öncelikle bakıma gereksinim duyanlar ve bakım verenler açısından bu sorunlar irdelenerek, toplumsal cinsiyet ve sınıfsal boyutu ortaya çıkartılmaya çalışılmaktadır. Ardından son yıllarda uluslararası gündemin odağında gittikçe daha fazla yer alan çocuk bakımı, iş-yaşam dengesi, uzun süreli bakım ve evde bakım gibi düzenlemelere yönelik uluslararası politika önerileri incelenmektedir. Çalışma, etik bir bakış açısıyla geliştirilecek bakım hizmetlerinin neliğine ilişkin bir değerlendirmeye sonuçlandırılmaktadır.

Anahtar kelimeler: Kapitalizm, bakım krizi, bakım açığı, bakım arafı, kadın emeği.

Makale Geliş Tarihi: 10.04.2022 Makale Kabul Tarihi: 01.06.2022

* Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü & Hacettepe Üniversitesi Sosyal Politikalar Uygulama ve Araştırma Merkezi (HÜSPAM), sanemozge@gmail.com

Meeting Care Deficit as an Ethical Problem: A Palliative Solution or Universal Care?

Abstract

Accessible and inclusive care services are needed to protect the value of human beings which is entirely independent of any conditions and to develop human potentialities equally for all. For this reason, care services should be planned to protect care for all as one of the fundamental rights and in order to ensure social justice. If care services are not recognized as a social and economic right and are not aimed to protect the right to care for all people with care services, the right to care will be violated; and that means a violation of human rights. This study discusses the problems like “care deficit” and “crisis of care” as a result of the mentioned violation in today’s capitalist regimes where care is devalued and public care services are restricted. First, it is tried to reveal the gender and class dimensions of these problems by examining them in terms of those who need care and caregivers. Then, international policy proposals such as child care, work-life balance, long-term care and home care, which appear on the international agenda with increased attention in recent years, are examined. The study concludes with an evaluation of the nature of care services which can be developed from an ethical perspective.

Keywords: Capitalism, crisis of care, care deficit, care limbo, female labour.

Giriş

Bakım, kişilerin insan olarak varlığını sürdürebilmesi için karşılanması gereken temel ihtiyaçlarından biridir. Yaşam döngüsünün erken veya ilerleyen dönemlerinde başkalarının bakımına ihtiyaç duyulabileceği gibi yaşanan akut veya kronik sağlık sorunları ya da sahip olunan engel durumları nedeniyle yaşam döngüsünün her döneminde bakıma gereksinim duyulabilir. National Domestic Workers Alliance’in Genel Müdürü ve Caring Across Generations’ın direktörü olan Ai-jen Poo 2020 yılında kaleme aldığı yazısında, kişinin kim olduğundan bağımsız olarak çocukken, yeni bir ebeveyn olarak, hastalıkta, yaşlılıkta, insan hayatının belir bir noktasında -geçmişte, şimdi ya da gelecekte- ihtiyaç duyulabilecek olması dolayısıyla bakımın evrensel olduğunun altını çizmektedir (Poo, 2020). Bu nedenle kendi gereksinimlerini karşılamada desteğe ihtiyaç duyan çocuklar, engelliler, yaşlılar ve hastalar için sunulan bakım hizmetlerinin bir lüks olarak görülmemesi, yurttaşlık hakları olarak planlanıp sunulması önemlidir. Bakım hizmetlerinin bir yurttaşlık hakkı olarak, herkesin bakım gereksinimini eşit ölçüde karşılamak amacıyla düzenlenmemiş olması ise bir insan hakkının ihlali, bir sosyal adaletsizlik sorunu ve dolayısıyla etik bir sorun olarak değerlendirilmelidir.¹

Dünya Sağlık Örgütü (WHO) tarafından 2002 yılında düzenlenen “Uzun Sü-

1. Bakımın, yurttaşlık hakları dolayısıyla korunabilecek bir insan hakkı olarak tanımlanmasında Ioanna Kuçuradi’nin (2007) insan hakları yaklaşımı temel alınmıştır.

reli Bakımda Etik Seçimler: Adalet Neye İhtiyaç Duyar?" isimli panelde bakım politikalarının yapımında etik için bir alan yaratmanın önemine işaret edilmiştir (WHO, 2002: 2). Panelistlerden Martha Nussbaum (2002: 34), "iktisadi düşüncenin, çoğunlukla bakımı, bir adalet ve eşitlik meselesi olarak değil, sadece bir verimlilik meselesiymiş gibi" değerlendirmesini eleştirerek "bakımı, en iyi şekilde ele almak için bunun etik bir sorun, bir adalet sorunu olduğunu kabul etmek" gerektiğini vurgulamıştır. Bakım hizmetlerinin taşıdığı etik boyut, yalnızca bakımdan yararlananlar açısından değil, aynı zamanda bakım verenler açısından da göz önünde bulundurulmalıdır. Zira bakım verenlerin koşullarının dikkate alınmaması ve emeklerinin değersizleştirilmesi de başlı başına etik bir sorundur (Gahwi ve Walton-Roberts, 2022: 106). Söz konusu etik sorunun kaynağında, bakım işinin değerinin ve öneminin görmezden gelinmesi ve bakım yükünü, sosyal koruma olmaksızın ve tazmin edilmeksizin kadınların omuzlaması gerektiği algısı yatmaktadır (WHO, 2002: 7).

Bu algının ortaya çıkışında, dişil ya da eril olmak bakımından taşınan biyolojik farklılıkların, toplumsal açıdan yeniden inşa edildiği ve böylece atanmış cinsiyetlerin toplumsal cinsiyete dönüştürüldüğü ataerkil sistem rol oynamaktadır. Ataerkil sistemde toplumsal cinsiyet, yapısal bir belirleyici olarak kadın ve erkek olmaya atfedilen anlamın birbirinden keskin biçimde ayrılmasına ve kişilerin emekleri, işleri, bedenleri, yaşam alanları kısaca tüm varoluşlarının bu ayrımlar üzerinden şekillenmesine hizmet etmektedir. Bu noktada cinsiyetçi işbölümü, hem kadın emeğinin değersizleştirilmesini hem de kadınların, ev içine atfedilen işleri öncelikleri haline getirmesini ve görev addederek üstlenmelerini normalleştirilmektedir. Temizlik, çamaşır, bulaşık vb. türde ev işlerinin yanı sıra varlığını sürdürmek için başkalarının desteğine ihtiyaç duyan engelli, yaşlı ve hastalar ile çocukların bakımının özel alana ait bir sorumluk olduğu kabulü, bakımın insan için temel bir hak olduğu gerçeğinin üzerini örtmekte, önemini görünmez kılmakta ve emeği değersizleştirilen kadının doğasıyla ilişkilendirmektedir. Bakımın temel bir hak olarak herkes için korunmasında devletlerin gereken sorumluluğu almaması, mevcut toplumsal cinsiyet ilişkileri içinde kadına atfedilen bakım yükünü, kadınların paylaşımsız olarak üstlenmesi sorununa yol açmaktadır. Dahası neoliberal politikalarla birlikte, devletlerin söz konusu sorumluluğunun bir gereği olarak kamusal bakım hizmetlerinin gitgide törpülenmesi pratiği, cinsiyetçi işbölümünü yaratan ve kullanan bu ataerkil ideolojiyle desteklenmektedir.

Fraser'a (2016: 99) göre çoğu zaman ücretsiz olarak gerçekleştirilen, duygusal ve maddi emeği bir arada içeren ve tamamı olmasa da önemli bir bölümü pazarın dışında haneler, topluluklar gibi enformel ağlarda gerçekleştirilen "toplumsal yeniden üretim, tarihsel olarak kadınların işi olarak görülmüş olmakla birlikte sanayileşme sonrası kapitalist toplumlarda 'üretken çalışma' olarak parayla telafi edilip erkeklere atfedilen ekonomik üretim çalışmasından bütünüyle ayrılarak, 'üreme' etkinlikleri olarak 'aşk' ve 'erdem' ile ödüllendirilip kadınlara bırakılmış-

tır.” Böylece paranın birincil güç aracı haline geldiği kapitalist toplumlarda “ücretli emek için gerekli bir önkoşul sağlasa da daha geniş insan etkinlikleri evreninden koparılmış olan yeniden üretim emeği, kadınların, geliri elde edenlere yapısal olarak tabi kılınmasının yeni, modern biçimi olarak toplumsal öneminin gizlendiği ev içi alana havale edilmiştir” (Fraser, 2016: 100).

2018 yılı verilerine göre bireysel ve toplumsal refah için gereksinim duyulan bakımın dörtte üçünden fazlasının, dünya genelinde kadınlar ve kız çocukları tarafından –bilhassa orta gelirli ülkelerde yaşayan, kırsal kesimde ikamet eden, daha düşük eğitim başarısına sahip kız çocukları ile okul çağının altında çocuğu olan evli ve yetişkin yaştaki kadınlar tarafından- gerçekleştirilmekte olup, kadınların yaptığı ücretsiz bakım işleri, dünyadaki toplam bakım ihtiyacının büyük çoğunluğunu karşılamaktadır (Addati vd., 2018). Aynı raporda 64 ülkedeki zaman kullanımı anket verilerine dayanan tahminlere göre toplam 16.4 milyar saat harcanan ücretsiz bakım işlerine, erkeklerin günde 1 saat 23 dakika (sekiz saat çalışma esasına göre, yıl boyunca erkekler için toplam 63 iş gününe karşılık gelmektedir), kadınların ise 4 saat 25 dakika (kadınlar için bir yılda toplam 201 iş gününe karşılık gelmektedir) ayırdığı belirtilmektedir (Addati vd., 2018). Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD) raporuna göre OECD ülkelerinde ücretsiz çalışma zamanının çoğunu alan çocuk bakımı için kadınlar her gün ortalama 35 dakikadan biraz fazla zaman harcarken, erkekler 15 dakika harcamaktadır (OECD, 2020). Kendilerini, yoksulluk ve adaletsizlikle mücadele eden insan hakları temelli bir örgüt olarak tanımlayan OXFAM (2020) tarafından yayınlanan raporda ise özellikle yoksulluk içinde ve ötekileştirilmiş gruplarda yaşayan kadınların bir günde ücretsiz ya da düşük ücretli bakım işlerine ayırdığı zamanın 14 saate kadar çıkabildiği ve bunun, erkeklerin üstlendiği bakım işinin beş katından daha fazla olduğuna işaret edilmiştir. Ayrıca çalışan kadınların düzenli olarak hasta, engelli veya yaşlı yetişkin yakınlarına baktıklarını bildirme olasılıklarının, çalışan erkeklere göre %50 daha fazla olduğu (OECD, 2020), uzun süreli bakımın sağlanmasında birinci sırada yer alan enformel bakım verenlerin çoğunluğunu da yine kadınların oluşturduğu (Council of the European Union, 2021) bilinmektedir. Özellikle gerek bakım hizmetlerine ulaşamadıkları gerekse bakım hizmeti olarak desteklenen yegâne uygulama olduğu için son yıllarda pek çok ülkede enformel bir bakım olarak evde bakım giderek daha fazla yaygınlaşmış ve Avrupa ülkelerinde toplam bakım gereksiniminin yaklaşık %80'i, üçte ikisi kadın olan bakım sağlayan akrabalar/yakınlar tarafından hanelerde karşılanmaya başlanmıştır (Eurocarers, 2014).

Palriwala (2019: 238), bakım işinin her ne kadar ev dışı alana genişlemiş olsa da gerek ev içinde ücretsiz bakım verenlerin gerekse özellikle düşük ücretle ve kalifikasyonla bakım işlerinde çalışanların büyük ölçüde kadınlar olduğuna, bakım çalışanı olan erkeklerin ise yoksul, vasıfsız ve/veya kadınsı olarak kabul edildiğine dikkat çekerek, bakım ve toplumsal cinsiyet arasında süregiden bağlantının, bakımın ve kadınların karşılıklı olarak değersizleştirilmesi ve toplumsal cinsiyet

temelli ayrımcılıkla ilişkili olduğunu vurgulamaktadır. Küresel çapta 381 milyon bakım çalışanın 249 milyonu kadın, 132 milyonu erkektir ve bu rakamlar, toplam küresel istihdamın %11.5'ini, küresel kadın istihdamının %19.3'ünü ve küresel erkek istihdamının %6.6'sını temsil etmektedir ve dolayısıyla dünya genelinde bakım çalışanlarının üçte ikisini de yine kadınlar oluşturmaktadır (Addati vd., 2018). OECD ülkeleri genelinde de uzun süreli bakım işgücünün ezici çoğunluğu (%90'ın biraz üzerinde) kadınlardan oluşmaktadır (OECD, 2020).

Bakım işgücünün önemli bir bölümünü oluşturan ev işçileri, en kötü koşullarda, sosyal korumadan yoksun, şiddete ve sömürüye karşı savunmasız biçimde çalışmaktadırlar (Addati vd., 2018).² 1980'li yıllardan sonra Batı Avrupa ülkelerinde istihdamın başlıca sektörü haline gelmiş olan hizmet sektöründe ve özellikle -neoliberal politikaların bir sonucu olarak işgücü piyasalarının kural dışılaşmasına ve emeği koruyan düzenlemelerin gevşetilmesine koşut olarak yaygınlaşan-enformel işlerde işgücünü, genellikle kayıtsız olan, kayıtlı olmaları halinde bile sosyal koruma olanaklarından oldukça sınırlı yararlanabilen göçmen işçiler oluşturmaya başlamıştır (Toksöz, 2021: 69). Göçmen işçilerin büyük bölümünü ise özellikle kamusal bakım hizmetleri sunmaktan çok daha düşük maliyetli olması bakımından, işverenlerin işgücü talebini karşılamak üzere ülkeye kaçak yollardan girişlerine ve enformel istihdam edilmelerine devletler tarafından göz yumulan göçmen ev ve bakım işçileri oluşturmaktadır (Toksöz, 2021: 70). Kadınların çalışmasının uzun süredir değersizleştirilmesinin bir sonucu olarak günümüzde dahi ev işleri ile bakım işlerinin, profesyonel bir iş olarak değil, genellikle 'yardım' olarak görüldüğünü belirten Poo (2020), Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) bu işlerin ezici bir çoğunlukla kadın ve orantısız olarak 'beyaz olmayan' göçmen kadınlar tarafından yapıldığına dikkat çekmektedir. Benzer biçimde Horton (2022), İngiltere için de çoğunlukla kadınlardan ve orantısız olarak siyah ve etnik azınlıktan oluşan bir işgücünün bakım alanında hakim olduğunun altını çizmektedir. İngiltere'nin yanı sıra Almanya ve İtalya'da ev ve bakım işlerinin örgütlenmesinde göçmen ev işçilerinin rolünü inceleyen Toksöz (2021), söz konusu ülkelerde 1980'li yıllardan itibaren göçmen ev ve bakım işçilerinin payının arttığını, gelişmiş ülkelerin refah rejimlerinden bağımsız olarak devletlerin nakit transferleriyle hanelerde bakım işçisi çalıştırmayı desteklediğini ve yasal düzenlemelerin dışında bırakılan bu alanda, göçmen ev ve bakım işçilerinin oldukça olumsuz koşullarda çalıştığını ortaya koymuştur.

Bugün bakım krizinin küreselleşerek çok daha fazla kişiyi etkileyen ve her geçen gün daha da büyüyen bir sorun haline gelmesi, uluslararası örgütlerin bu konuya dikkatinin çekilmesine neden olmuştur. Örneğin 2018 yılında Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) için hazırlanan raporda yer verilen İnsana Yakışır Bakım İşleri için 5R Çerçevesi ile evrensel erişime dayalı dönüştürücü, hak temelli ve toplumsal cinsiyete duyarlı, ücretli bakım çalışanlarının ve bakım hizmeti alanların

2. ABD'de tüm işçiler için ortalama saatlik ücret yaklaşık 29 dolar iken, ev işçileri için ortalama saatlik ücret 12 dolardır ve ev işçilerinin %16.8'i federal yoksulluk sınırının altında yaşamaktadır (Poo, 2020).

yararına olacak bakım politikaları paketi oluşturulması önerilmiştir. Bu kapsamda ücretsiz bakım çalışmasının tanınması, azaltılması ve yeniden bölüşümünün sağlanması, bakım alanında insana yakışır daha fazla iş imkanlarının yaratılması, bakım çalışanları için temsil, sosyal diyalog ve toplu pazarlık olanaklarının yaratılması gerektiğinin altı çizilmiştir (Addati vd., 2018).

Bu çalışmada devam eden başlıklarda öncelikle insan varlığı için vazgeçilmez olan bakımın, kapitalist sistemde nasıl değersizleştirildiğine ve bunun insan yaşamı üzerinde yarattığı etkiye bakılmaktadır. Bu bağlamda özellikle neoliberal politikalarla birlikte daha da genişleyen ve günümüzde çok boyutlu bir krize dönüşen bakım açığı, bakıma gereksinimi olanlar, bakım çalışanları ve ücretsiz bakım verenler açısından incelenmektedir. Çalışmanın sonraki başlıklarında bakım açığının kapatılmasına yönelik uluslararası örgütlerce geliştirilen önerilere mercek tutularak, insan haklarını, eşitliği ve sosyal adaleti temel alan, palyatif olmaktan öteye geçebilecek bakım politika ve hizmetlerine dair çıkarımlarda bulunulmaktadır.

Günümüz Kapitalist Rejiminin Bakımla İmtihanı

Kapitalist rejim, günümüzde evirildiği biçimin kendine özgü dinamikleriyle, insani olanakların gerçekleştirilmesi ve geliştirilebilmesinin önündeki en büyük engeli oluşturmaktadır. Bu başlık altında bakımla ilgisinde kapitalizmin yapısına içkin çelişkiler ve bakımın, herkes için temel bir insan hakkı olarak korunmamasının ortaya çıkarttığı sonuçlar bakım açığı, bakım krizi, bakım arafı, küresel bakım zincirleri ve bakımın kısır döngüsü bağlamlarında tartışılmaktadır.

Sınırsız birikime olan yönelimiyle finansallaşmış kapitalizm hem ücretli emeğin varlığı hem de sürdürülebilir sermaye birikimi ve kapitalizmin işleyişi için önkoşul olmasına rağmen, dayandığı toplumsal yeniden üretim süreçlerinin istikrarını bozarak, geniş anlamda bir toplumsal yeniden üretim krizine yol açmaktadır (Fraser, 2016: 99). Kapitalist toplumda ekonominin, toplumsal yeniden üretime bağımlı kılınmış olmasına rağmen, değersizleştirilen ve kadınlarla ilişkilendirilen toplumsal yeniden üretim ile ekonomik üretimin birbirinden koparıldığını belirten Fraser (2016: 100), bu ikisi arasında “paradoksal bir biçimde kurulmuş olan ayrılık-bağımlılık-yaygınlık ilişkisini, kapitalist toplumun yapısına içkin bir toplumsal çelişki” olarak nitelendirmektedir. Fraser (2016: 101), bu iddiasını, devletin ve kurumların toplumsal refahtan çekildiği ve bakım işinin ailelere bırakıldığı günümüzün küreselleşen finansallaşmış neoliberal kapitalist rejiminde, “düşük ücretli işgücü nedeniyle imalatın kaydırıldığı bölgelerde kadınların işgücüne katılması nedeniyle, ailelerin kendileri için gereksinim duyduğu bakımı gerçekleştirme kapasitelerinin kısıtlandığına” ilişkin saptamasıyla desteklemektedir. Kadınların, çoğu zaman kendilerinin ve ailelerinin ihtiyaç duydukları gelire ulaşmak için daha uzun saatler çalışmak zorunda kalmaları, ücretli iş ve ücretsiz ev içi işlerden oluşan çifte iş yükünü omuzlamalarıyla sonuçlanmış, geliri görece

fazla olan kadınların bu yükü hafifletmek amacıyla ev içi işleri ve özellikle bakım işlerini gerçekleştirmeleri için ağırlıklı olarak yoksul, göçmen ve beyaz olmayan kadınları işe almalarıyla bakım krizi de dönüşmeye başlamıştır (Chatzidakis vd., 2020: 33).

Varılan nokta, “modern iki kazananlı ailelerin idealize edildiği toplumsal düzende artan eşitsizliğin ortasında daha alt sınıflardan kadınların üst sınıftakilere düşük ücret karşılığında bakım işi sağladığı”, dolayısıyla “bedelini ödeyebilenler için metalaştırılmış, ödeyemeyenler için ise özelleştirilmiş ikili bir toplumsal yenden üretim örgütlenmesidir” (Fraser, 2016: 101).³ Üstelik bakım sorumluluklarına ilişkin normların, kadınların tercihlerini şekillendirmede oldukça güçlü bir role sahip olduğu ve seçimlerini, gelir getirici işler ile ücretsiz bakım sorumluluklarını dengelemek için genellikle eve daha yakın, esnek, düşük ücretli ve düşük vasıflı işlerle sınırlandırmaya zorladığı (Dowie vd., 2021: 253) göz önünde bulundurulduğunda pek çok kadının ücretli çalışmaya katılımla elde ettiği gelirin, kendilerini güçlendirmekten ziyade ev ekonomisine katkı düzeyinde kaldığı görülebilecektir. Chopra (2021) tarafından yapılan araştırmada da sınırlı seçeneklerin kadınları hem yaşanabilir bir gelir sağlamayan, düşük ücretli ve kayıt dışı çalışmaya hem de zahmetli ve ücretsiz bakım işlerini yapmaya zorladığını ortaya koymaktadır.

Kadınların seçimlerini, kararlarını ve esasen hayatlarının bütününe doğrudan etkileyen bakım krizi, neoliberal kapitalizmin “kârın öncelikli bir amaç olarak kabul edilmesi ilkesinin benimsenmesinin bir sonucu olarak son kırk yılda akut hale gelmiştir” (Chatzidakis vd., 2020: 10). Öyle ki söz konusu kriz, uluslararası örgütlerin konuya ilişkin raporlarında ve gerek yerel gerekse küresel ölçekte yapılan araştırmalarda daha sık yer almaya başlamıştır. Özellikle kronik hastalıkları ve engelleri olan kişiler için uzun süreli bakımın, dünya çapında acil bir sorun olduğuna işaret edilen WHO raporlarında, tipik olarak ücretsiz aile üyelerine dayanan mevcut bakım sistemlerinin, artan talepleri karşılamak için tek başına yeterli olmadığına, birçok gelişmekte olan ülkede bakım ihtiyacının önümüzdeki on yıllarda %400 oranında artacağına ve devletlerin artan bakım ihtiyacını karşılamak için kaynakların verimli ve adil bir şekilde dağıtılmasını sağlaması gerektiğine dikkat çekilmiştir (WHO, 2002). Addati ve arkadaşları (2018) tarafından ILO için hazırlanan raporda 2030 yılına kadar artacak yaşlı ve çocuk nüfusu nedeniyle bakıma gereksinim duyanların sayısının 2.3 milyara ulaşacağına, 110 ila 190 milyon engelli insanın da tüm yaşamları boyunca bakıma gereksinim duya-

3. Dorothy A. Miller, 1981 yılında yazdığı “The ‘Sandwich’ Generation: Adult Children of The Aging” isimli makalesinde “yaşlanan ebeveynleri ve kendi çocukları arasında ‘sandviç olan’ yetişkin çocukların büyük bir strese maruz kaldığını, yaşlıların temel kaynak ve desteği halini alan bu nüfus grubunun, yardım meslekleri tarafından o dönem için yeni yeni sunulmaya başlanan hizmetlere ihtiyacı olduğunu” belirtmiştir. Günümüzün sandviç nesilleri açısından kamusal bakım hizmetlerinin yokluğunda bakımın hem finansal hem de duygusal maliyetinin son derece ağır olduğunu ifade eden Poo (2020), “ABD nüfusunun yaklaşık %70’inin yılda 50.000 dolardan az kazanırken, çocuk bakımı için ortalama maliyetin yılda 9.000 dolardan fazla olduğuna, evde bakımın ortalama maliyetinin ise yılda 50.000 dolar” olduğuna dikkat çekmektedir.

bileceğine dikkat çekilerek bakım hizmetlerinin demografik, sosyo-ekonomik ve çevresel değişimler bağlamında ciddi bir biçimde değerlendirilmemesi halinde, giderek büyüyecek olan bakım açığının sürdürülemez bir “küresel bakım krizine dönüşeceği ve işgücü piyasasında toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini daha da artıracaktır” uyarısında bulunulmuştur. Benzer bir uyarıyı ABD özelinde yapan Poo (2020), “mevcut bakım altyapısının, nüfusta yaşanan demografik ve yapısal değişikliklerle gün geçtikçe artacak olan bakım taleplerini karşılamaya yetmeyeceğine” işaret etmiştir.

Literatürde, koşulları sosyal yardım almak için belirlenen kriterler bakımından uygun olmasına rağmen bunları alamayan çok sayıda insanın varlığını ifade etmek için kullanılan “bağımlılık arafı”nın (Peñna-Longobardo vd., 2016: 1177), bakım hizmetlerinde de orta çıktığını söylemek mümkündür. Bu bağlamda bakım arafı kavramı, bakım hizmetlerine ihtiyaç duymakla birlikte, bu hizmetlerden yararlanamayan kişilerin durumunu tarif etmek için kullanılabilir. Bakım arafında kalan kişilerin yaşadığı sosyal adaletsizlik, bakımın herkes için temel bir insan hakkı olarak korunması amacıyla bakım hizmetlerinin planlanıp sunulmamasıyla yakından ilişkilidir. Temel bir hak olarak bakımın korunmasında devletlerin üstüne düşen sorumluluğu almaması, söz konusu arafta kalan kişi sayısının her geçen yıl artmasına neden olmaktadır. Örneğin Avrupa genelinde 11 ülke ve dört refah rejiminde sosyal risk grubu ve sosyal sınıf değişkenine göre bakım hizmetlerine erişimin incelendiği araştırmada, düşük sosyal sınıftan olan hanelerin, orta ve yüksek sosyal sınıftan hanelere kıyasla bakım ihtiyacının karşılanmaması riskiyle yüz yüze olduğu, sosyal risk bağlamında ise yalnız ebeveynler ile engelli üyesi bulunan hanelerin çocuk bakımının yanı sıra evde bakım hizmetlerine erişimde oldukça fazla sorun yaşadıkları bulunmuştur (Privalko vd., 2019). Bakım hizmetlerine erişemeyen 1.5 milyon yaşlının bulunduğu Birleşik Krallık özelinde, psikolojik terapi için bekleme süresi ve intiharlar artmaktadır (Chatzidakis vd., 2020: 20). ILO (2022) tarafından paylaşılan güncel bir raporda da uzayan yaşam beklentisi ve COVID-19 pandemisinin de etkisiyle yaşlılar ve engelliler için uzun süreli bakım hizmetlerine duyulan ihtiyacın hızla arttığı ancak dünya çapında yatılı bakım, gündüzlü bakım ve evde bakım hizmetlerine ihtiyaç duyanların büyük çoğunluğunun bu hizmetlere erişemediği belirtilmiştir.

Finansallaşmış neoliberal kapitalizmin belirleyici özelliklerinden olan özelleştirmeler, bakıma gereksinim duyanların bu hizmetlere erişiminin önündeki en büyük engeli oluştururken, bakımın niteliği ve bakım çalışanlarının koşulları üzerinde de görünür bir etkiye sahiptir. Özelleştirmeler sonucu uzun süreli bakım sektöründe giderek daha fazla varlık gösteren çokuluslu şirketler, bakım kuruluşlarını finansallaştırarak ve borçlandırarak kârlarını artırırken, norm haline getirdiği eğreti çalışmayla bakım işçilerini aşırı iş yükü altında daha az bakım sunabilir kılmaktadır (Chatzidakis vd., 2020: 8). Zira şirketlerin attıkları öncelikli adımların başında, kârlarını iyileştirmek için maliyetleri düşürmek gelmekte, en

büyük maliyetin ise işçilik olduğu kabulüyle daha az ücret, eğitim ve destekle daha az işçi çalıştırmaktadırlar (Gahwi ve Walton-Roberts, 2022: 109). Oysa OECD'nin (2020) yayımlandığı raporda dikkat çekildiği üzere, "65 yaş ve üstü her 100 kişiye düşen beş bakım çalışanın mevcut oranını korumak için dahi OECD ülkelerinde uzun süreli bakım sektöründeki çalışan sayısının 2040 yılına kadar 13,5 milyona yükselmesi gerekmektedir." Dolayısıyla çalışma koşullarını ve bakım kalitesini oldukça olumsuz etkileyen özelleştirmelerle bakım hizmetlerinin organize edilmesi, hızla yaşanan dünya nüfusu nedeniyle yakın gelecekte artacak olan bakım ihtiyacı karşısında sürdürülebilir değildir (Gahwi ve Walton-Roberts, 2022: 116).⁴

Oldukça güncel çalışmasında Horton (2022), son yirmi yılda Birleşik Krallık'ın bakımevi sektörünün önemli bir bölümünün, şirketleri satın alarak, yeniden yapılandırarak ve satarak getiri elde etmeye çalışan özel sermaye şirketleri ve diğer yatırım fonları tarafından devralınmasının bakım çalışanları ve bakım alanlar üzerindeki etkilerini tartışmaya açmıştır. 1990'ların başında ilk özel sermaye şirketleri bakım sektörüne girdiklerinde, finansman maliyetlerini karşılamak, yatırımcılara yüksek getiri oranları sağlamak için işgücü maliyetlerini azaltma girişimlerini önceki özel işletmecilerden daha ileri taşımışlar ve emeği vasıfsızlaştırarak, ücretleri düşürerek işçilik maliyetlerini %30'lara çekmişler⁵, bu dönüşümde ne kârlarını artırmak isteyen yatırımcılar ne de odak noktası yalnızca tüketiciler olan düzenleyiciler bakım çalışanlarının sağlığı ve refahıyla ilgilenmişlerdir (Horton, 2022: 145). Düşük vasıflı işçiler olarak görülen bakım çalışanlarının sunduğu bakımın kalitesini etkileyebilecek olan yeterli bilgiye sahip olmak için eğitimle desteklenmesi gerektiği göz ardı edilerek, çalışanların fiziksel ve zihinsel açıdan yorucu, zaman alan ve karmaşık bir dizi işi, düşük ücretli ve nispeten kötü çalışma koşullarında yerine getirmeleri beklenmektedir (OECD, 2019). Bu nedenle, bakım çalışanı sayısının yetersiz olduğu bakımevlerinde çalışanlar sağlık sorunları yaşamakta, bakım alanları tek başlarına kaldırıırken, kendilerini de bakıma gereksinim duyar hale getirebilecek türden bel ve sırt sakatlanmaları yaşama riskleri artmaktadır. Dahası, bakım alanların enfeksiyona karşı oldukça savunmasız olmasına rağmen, hastalık izinlerinde ve ücretlerinde yapılan kesintiler nedeniyle bakım çalışanları, yorgunluk ve hastalık riskine karşın diğer bakım personellerinin yalnız çalışmaması için fazladan vardiyalar üstlenmek ve haftada 70 saate varan sürelerde çalışmak zorunda kalmaktadırlar (Horton, 2022: 154). Söz konusu çalışma

4. Gahwi ve Walton-Roberts (2022: 109), 2020 yılında The Economist'te demansla ilgili yayınlanan özel bir raporda "dünyanın hiçbir yeri demansın küresel patlamasıyla başa çıkmaya hazır değil" başlığının atıldığını aktarmışlardır.

5 Horton'un (2022) aktardığı rakamlara göre İngiltere'de 2013-2014 yılları arasında bakım çalışanları, kamu sektöründe saatlik ortalama 10 sterlin, gönüllü kuruluşlarda 7.57 sterlin kazanırken, özel şirketlerde sadece 6.96 sterlin kazanmaktadırlar. Horton (2022: 152), çoğunlukla yüksek ücretler ödeyerek bakım hizmeti satın alabilen müşterilere sahip olan özel sermaye şirketlerinin işlettiği bakımevlerinde bile bakım çalışanlarının ücretlerinin düşük olduğuna, hastalık ücretlerinin ve resmi tatillerde çalışmak için ödenen ekstra ücretlerin düşürülmesiyle, yılda 7.5 günlük kazanç eşdeğeri kaybettiklerine dikkat çekmektedir.

koşulları, sunulan bakım hizmetlerinin niteliğini, bakım hizmeti alanlar ve çalışanlar açısından çift yönlü etkilemektedir (Toksöz, 2021: 105). Özellikle uzun süreli bakım sektöründe ortaya çıkan bu tablo, bakım çalışanlarının yaklaşık %90'ını oluşturan kadınları orantısız bir şekilde etkilemektedir (OECD, 2019).

Kamusal bakım hizmetlerinin yokluğu ya da yetersizliğiyle ilişkili olarak ev ve bakım işçilerine duyulan ihtiyaç da artmıştır. Özellikle, kamusal politika ve hizmetler kapsamında bakım için nakdi yardımların sunulması, hanelerdeki istihdam ilişkilerinin ve çalışma koşullarının hukuken ya da fiilen, kısmen veya tamamen düzenlenmemiş olması, bakıma özgü yabancı işçi programlarıyla bakım işçilerinin hanelerde istihdam edilmelerini kolaylaştıran uygulamaların ve bakım işlerini daha alt sınıflardan olanlara yaptırarak ekonomik güce sahip nüfusun varlığı halinde hanelerde bakım işçisi istihdam oranları artmaktadır (Addati vd., 2018). Örneğin Poo (2020), her gün yaklaşık 10.000 kişinin 65 yaşına girdiği, insanların kendi evlerinde yaşlanmayı tercih ettikleri ve iki kazananlı ailelerin sayısının arttığı ABD'de ev ve bakım işçilerine duyulan ihtiyacın da arttığını vurgulamaktadır. Artan bu ihtiyacı karşılamak için talep edilen işgücü de çoğu zaman kayıt dışı, genellikle kötü koşullarda ve düşük ücretlerle hanelerde istihdam edilmektedir. OECD (2019) tarafından yayınlanan rapor da kayıtlı olmaları halinde bile ev ve bakım işçilerinin çalışmaya bağlantılı sosyal haklarının son derece sınırlı olduğunu ortaya koymaktadır. Rapora göre uzun süreli bakım çalışanlarının %45.5'inin yarı zamanlı çalıştığı, yarı zamanlı çalışmanın özellikle ev ve bakım işçileri arasında yaygın olduğu ve önemli bir bölümünün geçici sözleşmeli, düşük ücret karşılığında çalıştıkları belirtilmiştir (OECD, 2019).

Görüldüğü üzere bakımın değersizleştirilmesi, bakım hakkının tüm insanlar için eşit biçimde korunmasını hedefleyen kamusal bakım hizmetlerinin yokluğu ve özelleştirilmiş bakım hizmetlerinin birlikteliğiyle yaratılan bakım açığı, enformel çözümlerle kapatılmaya çalışılmaktadır. Privalko ve arkadaşları (2019) tarafından yapılan araştırmada evde bakım ihtiyacının karşılanma düzeyinin yetersiz olduğunu bildiren hanelerde, bu ihtiyacın, genellikle ücretli çalışma ile bakım işlerini birleştiren kadınlarca karşılanmaya çalışılırken, daha yüksek gelirli hanelerin, düşük gelirli hanelere kıyasla ihtiyaç duyulan evde bakım ihtiyacını daha fazla karşılamasının ve sosyal demokrat refah rejimlerinde kamusal evde bakıma duyulan ihtiyacın daha az olmasının ise enformel evde bakımın varlığına işaret ettiği vurgulanmıştır. Pek çok gelişmiş ülkede bakım açığının kapatılması için atılan enformel adım, genellikle işgücü piyasasına daha az erişimi olan, çoğunlukla azınlık veya göçmen, daha yoksul kadın işçilere bakımın devredilmesi olmaktadır (Ehrenreich ve Hochschild, 2002'den aktaran Ivancheva ve Keating 2020: 270; Walton-Roberts, 2020: 3441). 1980'li yıllarla birlikte Güney Avrupa ve Batı Avrupa ülkelerinde zaten sınırlı olan kamusal bakım hizmetlerinin piyasalaşma ve özelleştirmeler sonucu daha da gerilemesi, ev ve bakım hizmetlerinde göçmen kadın işgücüne olan talebin ve nihayetinde göçmenler arasında kadın-

ların oranının artmasıyla sonuçlanmıştır (Toksöz, 2021: 74-75).

Bu ulusaşırı bakım göçüyle, dünya çapında bir dizi insanın birbirine bağımlı kılındığı “küresel bakım zincirleri” yaratılmakta ancak bakım açığı kapatılmayıp yalnızca daha zengin ailelerden daha yoksul ailelere, küresel Kuzey’den küresel Güney’e kaydırılmaktadır (Hochschild, 2002’den aktaran Fraser 2016: 106). Bir başka ifadeyle çoğunlukla kadınlar, göçmenler, azınlıklar ve emekleri küçümsendiği veya tanınmadığı için farklı sembolik, yapısal ve fiziksel şiddet biçimlerine maruz kalan küresel Güney’den bakım işçilerinin kendi ülkelerinde bakıma gereksinim duyan yakınlarının, bu ulusaşırı bakım göçünün duygusal ve sosyal bedelini ödemek zorunda kaldığı yeni bakım açıkları yaratılmaktadır (Ivancheva ve Keating 2020: 253; Schwiter ve Steiner, 2020: 9). Kamusal hizmetlerin özelleştirilmesinin bir sonucu olarak ortaya çıkan bakım sorunu karşısında, varlıklı hanelerin bireysel bir çözüm olarak, “kendi bakım ikilemlerini çözememiş, ekonomik olarak daha yoksul hanelerden düşük ücretli, kadınlaştırılmış⁶ işgücüne olan talebi, son yıllardaki bakım işinin küreselleşmesinin temel sebebinin oluşturmaktadır” (Schwiter ve Steiner, 2020: 4). Bu eğilim, küresel çapta giderek artan biçimde çocukların, yaşlı veya hasta yakınların bakımının düşük gelir düzeyine sahip ülkelerden gelen göçmen kadın işçilere devredilmesine ve böylece “orta ve üst sınıf hanelerin, göçmen bakım işçisi kadınlar için güvencesiz birer iş yerine dönüşmesine” sebep olmaktadır (Schwiter ve Steiner, 2020: 6).

Böylece yeniden üretim emeğinin metalaşmasıyla kadınlar toplumsal cinsiyet üzerinden birbirine bağlanırken, ırk ve sınıf temelinde ayırmakta (Toksöz, 2021: 83) ve işverenler için ne kadar vazgeçilmez olursa olsun ırkçılık, toplumsal cinsiyet eşitsizliği ve küresel eşitsizliklerin birlikteliğiyle bakım işçisinin verdiği emek değersizleştirilmektedir (Chatzidakis vd., 2020: 34). Ulusaşırı sosyal ayrışmaların ve eşitsizliklerin yeni biçimlerinin ortaya çıktığı, oldukça cinsiyetçi ve etnikleştirilmiş bir alanı temsil eden bu dönüşüm, bakım çalışanlarının ulusaşırı istihdamını kolaylaştıran iş bulma kurumlarının yükselişiyle de desteklenmektedir (Schwiter ve Steiner, 2020: 6).

Gerek bakım kuruluşlarında kayıtlı olarak gerekse hanelerde enformel çalışan bakım işçilerinin büyük çoğunluğunu kadınların oluşturduğu göz önünde bulundurulduğunda, söz konusu çalışma koşullarından doğrudan etkilenenlerin de kadınlar olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Dahası bakım işçisi kadınlar, başkalarının sevdiklerinin bakımını sağlarken, kendi hanelerinde bakıma gereksinimi olan çocuk, engelli, hasta ya da yaşlı yakınlarının bakım gereksinimlerinin nasıl karşılanacağını da organize etmek zorunda kalmaktadırlar. Günümüz finansallaşmış kapitalist rejiminde bakım açığını doldurmak üzere daha zengin ülkelere göçleri teşvik edilen yoksul ülkelerin kırsal bölgelerinden göçmen kadın işçiler, kendi yakınlarının bakım sorumluluklarını en iyi ihtimalle daha da yok-

6. Schwiter ve Steiner’in (2020: 4) aktardığı ILO (2013) verilerine göre, dünya çapında 53 ila 100 milyon göçmenin hanelerde ev ve bakım işçisi olarak çalıştığı ve bunların %80’den fazlasının kadın olduğunu tahmin etmektedir.

sul olan bakım işçilerine devretmek zorunda kalmaktadır. Düşük ücretli de olsa yakınları için bakım hizmeti satın almaya gücü yetmeyen hanelerde ise bakım işlerinin ücretsiz olarak aile üyesi diğer kadınlar ya da kız çocukları tarafından, kimi zaman eğitimden kopma ya da istihdam dışı kalma pahasına yapılması tek seçenek haline gelmektedir (Ivancheva ve Keating, 2020: 265). Örneğin Kabubo-Mariara ve arkadaşları (2021), Sahra-altı Afrika ülkelerinde gerçekleştirdikleri araştırmada kadınların ve kız çocuklarının üzerlerine düşen ev işi ve çocuk bakımının orantısız yükünün, okulu bitirmelerinin ve ev dışında iş bulmalarının önünde engel olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Chopra (2021) tarafından yapılan araştırmada da çocuk bakım kuruluşlarının yokluğu, çocuklarını -ki çocukları her iki durumda da tehlikelere ve ihmallere açık hale getiren- evde yalnız bırakmak ile işe getirmek arasında seçim yapmaya zorlanan kadınların tükenmesinin yanı sıra bakım sorumluluğunun zaman zaman kendilerine devredildiği daha büyük kız çocuklarının, eğitim yoksunluğu ve serbest zaman kaybı gibi olumsuz sonuçlarla karşılaşmalarına neden olduğu ortaya çıkartılmıştır. Dolayısıyla kadınlar için bakım, çoğunlukla başka seçenekleri olmadığı için yapmak zorunda kaldıkları ve yalnızca bugünlerini değil, sıkıştırıldıkları bakım döngüsünde geleceklelerini de olumsuz etkileyen bir iş olarak deneyimlenmektedir.

Değersizleştirilen bakım işi, bakım hizmeti alanların ve ücret karşılığında bakım işi yapanların yanı sıra daha az seçeneği olduğu için yakınlarına ücretsiz bakım vermek zorunda kalanların sağlığını ve refahını da olumsuz etkilemektedir (Addati vd., 2018). Son yıllarda konuyla ilgili yayınlanan raporlarda özellikle kamusal bakım hizmetlerinin yokluğunun, yakınlarının bakım sorumluluğunu üstlenmiş olanların işgücü piyasasına katılımlarını engelleyeceğine, cinsiyetçi işbölümü nedeniyle erkeklere göre ücretsiz bakıma iki ila on kat daha uzun süre harcayan kadınların özellikle çocuk sahibi olduktan sonra bakım nedeniyle istihdamdan kopmalarına yol açacağına ve istihdam alanında toplumsal cinsiyet uçurumunun derinleşeceğine dikkat çekilmektedir. Privalko ve arkadaşları (2019: 123) tarafından yapılan araştırmada özellikle karşılanmayan çocuk bakımı ihtiyacının, kadınların işgücü piyasasına katılımının önünde engel oluşturduğu ve bunun da gelir yoksulluğuna ve sosyal dışlanmaya yol açtığı sonucuna ulaşılmıştır. Dünya ölçeğinde 41 milyon erkeğe karşılık, bakım işleri nedeniyle gelir getirici bir işte çalışmadığını veya iş aramadığını belirten çalışma çağındaki 606 milyon kadın, gelir getirici bir işte çalışmayan toplam kadın nüfusunun %41.6'ını oluşturmaktadır (Addati vd., 2018). Bu kadınların büyük çoğunluğu, 0 ila 5 yaş arası çocuğu olan kadınlardan oluşmaktadır. Okul öncesi yaşta çocuğu bulunan kadınların istihdam oranları yalnızca %47.6'dır ve bu kadınların, erkeklerle ve çocuk sahibi olmayan kadınlarla karşılaştırıldığında çok daha kısa süreli çalıştığı görülmektedir (Addati vd., 2018). Bakım işi nedeniyle kadınların istihdamda katılmamasının ya da istihdamdan kopmalarının, başta emeklilik olmak üzere sosyal güvenlik hakları ve maaşları için olumsuz sonuçlara yol açacağı ve

yaşlılık döneminde daha derin bir yoksulluk ve sosyal dışlanmayla karşı karşıya kalabilecekleri tahmin edilmektedir (AGE Platform Europe, 2019; Council of the European Union, 2021).

Düşük ücretler karşılığında bakım işçisi olarak çalışmak ya da yakınlarına ücretsiz bakım vermek zorunda olmak, kadınların hayatları üzerinde yalnızca kısa vadede değil, uzun vadede de olumsuz sonuçlara yol açmaktadır. Güncel veriler, uzun süreli bakım hizmetlerinin kullanıcılarının büyük bölümünü, erkeklerden daha uzun bir yaşam beklentisi olan kadınların oluşturduğunu göstermektedir. Avrupa Birliği'nin bir raporunda üye ülkelerin genelinde 65 yaş ve üzeri erkeklerin %19'unun, kadınların ise %33'ünün uzun süreli bakıma ihtiyaç duyduğu ancak yaşlı kadınların emekli maaşları da dahil olmak üzere daha düşük gelirlere sahip olmaları nedeniyle gereksinim duydukları bakımı karşılamaya bütçeleri yetmediği belirtilmiştir (Council of the European Union, 2021). Benzer biçimde Birleşmiş Milletler (UN) tarafından yayınlanan raporda da küresel çapta yaşlı nüfusu içinde yer alan kadınların oranının yüksek olduğu, kadınların 70 yaş ve üzeri nüfusun %57'sini, 80 yaş ve üzeri nüfusun ise %62'sini temsil ettiği, daha düşük olan yaşam gelirleri ve emekli maaşları ile kendileri için gereksinim duydukları bakıma erişim olanaklarının oldukça sınırlı olduğuna dikkat çekilmiştir (UN, 2020: 10).

Sonuç olarak, bakımı herkesin temel hakkı olarak korumayı hedefleyen kamusal hizmetlerin yokluğunda değersizleştirilen bakım işi, gerek bakım sektörünün oldukça zorlu koşullarında düşük ücretler karşılığında iş edinilmiş olsun gerekse yakınlarının bakım sorumluluğunu karşılıksız üstlenmiş olsun, kadınların hem bugünlerini hem de yarının bakıma gereksinim duyan ancak bunu karşılamaya güçleri yetmeyecek olanları ya da düşük ücretli çalışmaya zorlananları olarak geleceklerini olumsuz etkilemektedir. Ödenen bu bedellere rağmen, bakım açıkları genişlemeye devam etmekte, bakım hizmetlerine erişemeyen ve bu bağlamda bakım arafında kalan nüfus giderek artmaktadır.

Post-Neoliberal Bir Gündem Olarak Bakım: Uluslararası Örgütlerin Bakım Sorununa Yaklaşımı

Kendisinden önceki rejimler gibi finansallaşmış kapitalizm de üretim ile yeniden üretim arasındaki ayrımı cinsiyetçi bir temelde kurumsallaştırmakla birlikte bunu, öncüllerinden farklı olarak kadınların yeteneklerini gerçekleştirmek ve eşit fırsatlara layık olmak bakımından her alanda erkeklerle eşit olduklarının kabul edildiği "liberal-bireyci ve toplumsal cinsiyet-eşitlikçi" bir savla yaparak gizlemeye çalışmaktadır (Fraser, 2016: 106). Günümüzde özellikle kadınları içermesi beklenen istihdam politikalarının, toplumsal cinsiyetin anaakımlaştırılması idealinin öncelikli alanı haline gelmiş olması, kadınların istihdam edildiği sektörler dikkate alındığında toplumsal cinsiyet eşitliğine değil, piyasanın düşük ücretli, niteliksiz işgücüne olan talebinin kadın emeğiyle karşılanmasına hizmet ettiği görülecektir (Güler Aydın vd., 2020: 93). Reel ücretleri düşürerek ve geçinmek

için gereken hane başına ücretli çalışma saatini artırarak kadınları istihdama çekmesiyle karakterize olan finansallaşmış kapitalizm, bir yandan kadınları bakım işini başkalarına devretmek için umutsuzca bir arayışa sevk ederken (Fraser, 2016: 106) diğer yandan da kamusal bakım hizmetleri boşluğunda değersizleştirilen bakımı, düşük ücretli ve vasıfsız bir işe ve yine öncelikle kadınların istihdam edildiği bir sektöre dönüştürmüştür.

Yaşadığımız dönem ayrıca uluslararası örgütlerin de idealleştirilmesine katkı sağladığı toplumsal cinsiyetin anaakımlaştırılması bağlamında, toplumsal cinsiyet ayrımcılığına ve bu ayrımcılığın bir sonucu olarak kadınların yaşadığı sorunlara neoliberal sınırlar içinde getirilen çözüm önerisi patlamasına tanıklık edilen bir dönem haline gelmiştir. Genel olarak bakım sorunu ve özelde kapanmayan bakım açığı ve ortaya çıkan bakım krizi de, uluslararası örgütlerce politika önerileri geliştirilen öncelikli sorun alanları arasında yerini almıştır. Örneğin Birleşmiş Milletler tarafından kabul edilen Sürdürülebilir Kalkınma 2030 Hedefleri arasında yer alan “toplumsal cinsiyet eşitliği”nin alt hedeflerinden biri “kamu hizmetlerinin, altyapının ve sosyal koruma politikalarının sağlanması ve ulusal şartlara uygunluk durumunda ev ve aile içerisinde sorumluklarının paylaşımının teşvik edilmesi yollarıyla ücretsiz bakım ve ev işlerinin tanınması ve değerinin bilinmesi” olarak belirlenmiştir. Dolayısıyla çocuk bakımı, iş-yaşam dengesi, uzun süreli bakım, evde bakım gibi meselelerin son yıllarda özellikle uluslararası düzeyde daha sıklıkla tartışıldığı görülmektedir. Çalışmanın bu kısmında, alt başlıklar halinde söz konusu tartışmalar üzerinden, uluslararası düzeyde sorunun nasıl görüldüğü ve ne tür çözüm önerileri getirildiğine daha yakından bakılmaktadır.

Çocuk bakımı

Bakım sorununun değerlendirildiği alanların başında, çocukların ve onlara bakım verenlerin bugününü etkileyen bir sorun olmanın ötesine geçen ve sağlıklı gelecek kuşaklar idealinin önünde aşılması gereken bir engel olarak görülen çocuk bakımı gelmektedir. Avrupa Parlamentosu Kadın Hakları ve Cinsiyet Eşitliği Komisyonu tarafından hazırlanan raporda kamusal bakım hizmetlerinin yokluğunun ve çocuk bakımının yüksek maliyetlerinin, özellikle düşük gelirli hanelerde yaşayan çocuklar üzerinde oldukça olumsuz bir etki yarattığı ve onları erken yaşlardan itibaren dezavantajlı hale getirdiği vurgulanarak, her çocuğun nitelikli bakıma ve erken çocukluk eğitime hakkı olduğu kabulüyle bakım hizmetlerinin sunulması gerektiği belirtilmiştir (European Parliament Committee on Women's Rights and Gender Equality, 2018). Son yıllarda özellikle okul öncesi yaştaki çocuklar için eğitim ve bakım hizmetlerinin bütünleştirildiği ‘erken çocukluk eğitimi ve bakımı’ hizmetlerine, uluslararası örgütlerin raporlarında ağırlıkla yer verildiği görülmektedir. Örneğin Avrupa yerelinde hazırlanan güncel bir raporda erken çocukluk eğitimi ve bakımı, “çocuklara büyümek, öğrenmek ve yeteneklerini en iyi şekilde geliştirmelerine yardımcı olmak ve refahlarını artırmak için profesyonel destek sağlaması bakımından yaşam boyu öğrenme merdiveninin ilk

basamağı" olarak tanımlanmıştır (European Union, 2021b: 14). Doğumdan zorunlu temel eğitim yaşına kadarki süreçte değişen aralıklarda gündüzlü bakım, özel ve kamu tarafından finanse edilen hizmetler, okul öncesi hizmetler gibi farklı hizmet modelleriyle çocuklara eğitim ve bakım sağlayan hizmetlerin erişilebilirliğinin ve kalitesinin artırılması gerektiğine dikkat çekilmektedir (European Union, 2021a). Bu nedenle tüm çocukların nitelikli erken çocukluk eğitimi ve bakımdan yararlanmaya hakkı olduğu vurgulanmaktadır. Ayrıca nitelikli erken çocukluk eğitimi ve bakımın yoksul, engelli, özel eğitim gereksinimleri bulunan, göçmen, etnik bir azınlıktan gelen, anneleriyle birlikte cezaevinde yaşayan, ciddi sağlık sorunları olan vb. bireysel veya hane koşulları nedeniyle ek ihtiyaçlar veya zorluklarla karşılaşabilecek çocukların gelecekteki yaşamlarına eğitim, refah, istihdam edilebilirlik ve sosyal içermeye açısından yapılan bir yatırım olduğu vurgulanmaktadır. Böylece erken çocukluk eğitimi ve bakımın, çocuklar arasındaki eşitsizlikleri azaltacağı düşünülmektedir (Eurofound, 2020: 71).

Erken çocukluk eğitimi ve bakımın, çoğunluğu kadın olan bakım verenlerin istihdamı önündeki engellerin kaldırılmasına da katkı sağlayacağı öngörülmektedir. Özellikle üç yaşından küçük çocuklar için nitelikli çocuk bakım hizmetlerinin varlığı ile kadınların gelir getirici çalışmaya ara verme sürelerinin kısaltılabileceği ve işe dönüşlerinin kolaylaştırılacağı vurgulanmaktadır (European Parliament Committee on Women's Rights and Gender Equality, 2018). Dolayısıyla erken çocukluk eğitimi ve bakımı hizmetlerinin erişilebilir ve uygun maliyetli olmasının, çocukların yetenek, ihtiyaç ve ilgilerine yanıt olacak biçimde pedagojik bir çerçeve ile sunulmasının, kapsayıcı, verimli ve nitelikli olmasını sağlamak için düzenli izleme ve değerlendirmelerin yapılmasının, nitelikli ve yeterli sayıda personelin istihdam edilmesinin ve çalışanlara sürekli mesleki gelişim ve cazip kariyer fırsatlarının sunulmasının önemi vurgulanmaktadır (European Union, 2021b: 14).

İşgücü bakımından erken çocukluk eğitimi ve bakımı hizmetlerinin statüsünün ve çekiciliğinin geliştirilmesi gerektiğine dikkat çeken OECD (2019), ücretlerin ve çocuk başına düşen personel sayısının artırılması gibi çalışma koşullarını iyileştirmeye yönelik düzenlemelerin önemine işaret etmektedir. OECD (2019) ayrıca bu alanda toplumsal cinsiyet açısından daha dengeli bir işgücünün sağlanabilmesi için kadınlar kadar erkeklerin de istihdam edilmesine yönelik stratejiler geliştirilmesi ve yüksek vasıflı personeli bu alanda istihdam edebilmek için belirli kalifikasyon gereksinimlerinin artırılması gerektiğine dikkat çekmektedir. Hem teorik hem de uygulamalı bir hizmet öncesi eğitimle bu alanda istihdam edilecek personelin yetiştirilmesi, bu eğitim sırasında öğrencilere mali destek sağlanması, eğitimden muaf tutulabilecek, mesleki deneyime sahip, yaş almış personel için alternatif işe alım koşullarının düzenlenmesi gerektiği belirtilmektedir. Ayrıca çalışanların, hizmet içi eğitimlere ve mesleki gelişimlerine katkı sağlayacak faaliyetlere katılımını teşvik etmek için katılımın zorunlu kılınması ya da ücret artışları yoluyla cazip hale getirilmesi gibi stratejiler geliştirilmesi gerektiğinin altı çizilmektedir (OECD, 2019: 4-5).

İş-yaşam dengesi düzenlemeleri

Kadınların istihdama katılımı kadar, istihdamda kalmasının önkoşulu da hane üyelerinin bakım gereksinimlerinin karşılanması olarak görülmektedir. Sürekli bakım ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik olarak kamusal bakım hizmetlerinin düzenlenmesinin yanında ortaya çıkan acil bakım ihtiyacına yönelik olarak kadın ve erkek çalışanların kullanabilecekleri bakım izinleri ile ücretli çalışma sürelerinin tercihe bağlı olarak kısaltılabilmesi hakkını ve bu süre içinde çalışanların işten çıkartılmaya karşı korunmasını içeren iş-yaşam dengesi düzenlemeleri önemli hale gelmektedir (Özateş, 2015: 234). Bu bağlamda ILO (2022) tarafından yayınlanan Toplumsal Cinsiyet Açısından Daha Adil bir Çalışma Yaşamı İçin Bakım İzni ve Hizmetlerine Yönelik Yatırımlar başlıklı raporda kadın ve erkeklerin iş ile özel yaşam sorumluluklarını dengelemelerine yardımcı olan babalık izni hakkının tanınmadığı ülkelerde yaşayan üreme çağındaki erkek sayısının 1.2 milyarın üstünde olduğu, dünya genelinde ortalama dokuz günlük bir izne tekabül eden bu hakkın tanındığı ülkelerde ise yetersiz olduğu ve toplumsal cinsiyete dayalı izin açığı oluşturduğu belirtilmektedir. Avrupa Birliği ülkeleri bağlamında hazırlanan bir politika belgesinde yetersiz kamusal bakım hizmetleri kadar çocukların veya bakıma gereksinimi olan yakınlarının bakımı için erkek çalışanların izin almasına yönelik teşviklerin ve esnek çalışma düzenlemelerinden yararlanma olanaklarının sınırlı olmasının, kadınların bakım yükünü artırdığı ve istihdam katılımlarının önünde engel yarattığı, böylece istihdam ve bakım alanındaki toplumsal cinsiyet uçurumunun da derinleştiğine dikkat çekilmektedir. Belgede erkeklerin, babalık izinleri gibi iş-yaşam dengesi düzenlemelerini kullanmalarının, çocuklarının süren bakım gereksinimlerini karşılama eğilimlerini de artırdığı, kadınlar tarafından üstlenilen ücretsiz ev içi işlerin nispi miktarını azalttığı ve kadınların ücretli iş için daha fazla zaman ayırmasını sağladığı belirtilmektedir (Council of the European Union, 2017).

2018 ve 2019 yıllarında aynı temada hazırlanan politika belgelerinde de yaşanan bir nüfusun etkileri de dahil olmak üzere demografik değişiklikleri hesaba katması gereken iş-yaşam dengesi düzenlemelerinin, kadınların işgücü piyasasına katılımını ve bakım sorumluluklarının erkekler ve kadınlar arasında eşit şekilde paylaşılmasını teşvik ederek, kazanç ve ücretlerde toplumsal cinsiyet uçurumunun ortadan kaldırılmasına ve dolayısıyla toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanmasına katkıda bulunacağı vurgulanmaktadır. Bu nedenle erişilebilir ve uygun fiyatlı çocuk bakımı ve uzun süreli bakım hizmetlerinin sağlanmasına, bakım izni hakkının kullanım koşullarının, süresinin ve bu haktan yararlanma usullerinin belirlemesine ihtiyaç olduğu belirtilen belgelerde bakım izinlerinin kadın ve erkekler tarafından eşit biçimde kullanılmasının teşvik edilerek, çalışanların halihazırda kazanılmış veya kazanılmakta olan çalışmayla ilgili haklarının -özellikle aynı veya eşdeğer bir göreve geri dönme hakkının- korunmasına yönelik düzenlemeler önerilmektedir (Council of the European Union, 2018;

2019). Politika belgelerinde işgücü piyasasına katılım açısından uygun bakım izinlerinin, esnek çalışma düzenlemelerinin, iş-yaşam dengesine ilişkin politikaların erkekleri, kadınlarla eşit koşullarda bakım sorumluluklarını üstlenmeye teşvik etmesinin, babalık iznini, devredilemez ebeveyn iznini, işten çıkartılmaya karşı korumayı, aynı veya eşdeğer işe dönmeyi, izin kararlarında ayrımcılığa karşı korumayı, çocuklar dışındaki bakmakla yükümlü oldukları kişilere bakabilmek için yeterli ücretli izin almayı içerecek biçimde hakların genişletilmesi gerektiği belirtilmiştir (European Parliament Committee on Women's Rights and Gender Equality, 2018). Bu bağlamda UN de COVID-19 pandemisinin olumsuz koşullarını hafifletmeye yönelik olarak ülkelere, ücretli bakım izni ve ücretli hastalık iznine erişimin genişletilmesini ve bakım sorumluluğu olan çalışanlar için çalışma sürelerinin kısaltılmasını tavsiye etmiştir (UN, 2020: 11). Sonuç olarak çoğunluğu kadın olan bakım verenlerin yarı zamanlı çalışmak veya işgücü piyasasından ayrılmak zorunda kalmamaları için bakıma gereksinim duyan yakınlarının bakımı için toplumsal cinsiyet eşitliğini gözeterek yeterli izinlerin, esnek çalışma düzenlemelerinin ve azaltılmış çalışma saatlerinin tanınması gerektiği kabul edilmiştir (Spasova vd., 2018).

Uzun süreli bakım ve evde bakım

Bakım hizmetlerinin, temel bakım ihtiyacının karşılanmasının yanı sıra bakım ihtiyaçlarının erken tespiti, gelecekte ortaya çıkabilecek bakım ihtiyaçlarının yoğunluğunun hafifletilebilmesi, kamusal yaşama ve işgücü piyasasına etkin katılımın sağlanabilmesi için kritik bir öneme sahip olduğunun görülmesi, çocuk bakımının yanı sıra uzun süreli bakımın da uluslararası politika belgelerinde daha fazla yer almasını sağlamıştır. Uzun süreli bakım hizmetlerinin, kişilerin sağlıklı ve onurlu biçimde yaşlanmasını sağlamak için son derece önemli olduğu kabul edilmektedir (ILO, 2022). Avrupa Birliği politika belgelerinde de uzun süreli bakım hizmetlerinin çeşitlendirilerek kişiye özel olarak geliştirilmesinin, yaygınlaştırılmasının ve erişiminin kolaylaştırılmasının, daha nitelikli bakım sağlamaya, bakımın sürdürülebilir hale getirilmesine, hastanelerin ve diğer sağlık kuruluşlarının yükünü hafifletmeye, istihdamı kolaylaştırmaya, bakım alanlar ile bakım verenler arasındaki ilişkinin iyileştirilmesine, enformel bakım verenlerin sosyal dışlanma riskinin azaltılmasına, yaşam kalitesinin artırılmasına ve nihayetinde toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanmasına yardımcı olabileceğine dikkat çekilmektedir (Council of the European Union, 2021; Eurofound, 2020: 71; Social Protection Committee, 2014).

Uzun süreli bakım meselesinin değerlendirildiği güncel politika belgelerinde, COVID-19 pandemisinin etkisiyle evde bakım hizmetlerinin daha ağırlıklı olarak ele alınmaya başlandığı görülmektedir. Avrupa Sosyal Ağı (ESN) İcra Kurulu Başkanı Alfonso Lara Montero, COVID-19 krizinin, bakımevlerinde sağlanan uzun süreli bakım hizmetinin ölümcül olabileceğini göstermiş olması nedeniyle ev

ve toplum temelli bakımın yeni norm haline gelmesi gerektiğini vurgulamıştır. Uzun süreli bakıma gereksinimi olanların, hizmetlerin planlamasından satın almaya, tedarik ve değerlendirmeye kadar kalite güvencesinin merkezinde olması ve bakım hizmeti alanlar, bakım verenler ve ilgili diğer paydaşlarla diyalog içinde nitelikli bir bakımın nasıl sağlanabileceğine karar verilmesi gerektiğini belirtmiştir (European Social Network, 2021). İnsanların talep etmeleri halinde kendi evlerinde mümkün olduğunca uzun süre yaşamaya devam edebilmelerini sağlamak için geliştirilecek ev tabanlı hizmetlerin, koruyucu-önleyici ve rehabilitasyon politikalarıyla birlikte değerlendirilmesi gerektiği belirtilmektedir. Yalnızca bakıma en çok gereksinim duyan yaşlılar için değil, uzun süreli bakıma ihtiyacı olan herkes için erişilebilir olması gerektiği vurgulanan evde bakımın yeterli hale getirilmeden yatılı kurumların arzını azaltan politikalarından kaçınılması gerektiğinin de altı çizilmektedir (Spasova vd., 2018). Bakıma gereksinimi olan kişilerin kendi evlerinde, bakım personelinin sunduğu bakım hizmetlerini alabilmeleri, bakım hizmetlerinin, ev işleri, özel ders ve çocuk bakımı gibi kapsamlı bir desteğe yönelik olması gerektiği kabul edilmektedir (European Parliament Committee on Women's Rights and Gender Equality, 2018). Refah rejimi türlerinden bağımsız olarak yaşlılar, resmi evde bakım hizmetinden en fazla yararlanan sosyal risk grubunu oluşturmakta ve yaşlı nüfusun payındaki artışa yönelik genel eğilimle birlikte gelecekte evde bakım talebinde de genel bir artış öngörülmektedir (Privalko vd., 2019: 128). Bu nedenle yoksulluk ve sosyal dışlanmayla mücadeleye yönelik kapsamlı sosyal içerme politikalarının, en dezavantajlı kılınmış haneler için evde bakıma erişimi destekleyen politikaları da içermesi gerektiği belirtilmektedir (Privalko vd., 2019: 129). Ayrıca tıpkı çocuk bakımı gibi uzun süreli bakım ve evde bakım hizmetlerine erişimin sağlanmasının, işgücü piyasasında toplumsal cinsiyet eşitliğini teşvik etmenin bir yolu olabileceği düşünülmektedir (Privalko vd., 2019: 129).

Yeterli bir işgücü, nitelikli hizmetlere yönelik artan talebi karşılamanın anahtarı olduğu kabul edilen formel uzun süreli bakım alanında yaratılan istihdamda istikrarın önünde engel oluşturmaması için büyük bölümü kadınlardan oluşan bakım çalışanları açısından zorlu çalışma koşulları ve düşük maaşların iyileştirilmesi ve iyi eğitilmiş ve deneyimli bakım personelinin istihdamda çekilmesi ve istihdamda tutulabilmesi için çaba gösterilmesi gerektiğinin altı çizilmektedir (Council of the European Union, 2021). Artan bakım ihtiyacını, yüksek kalitede karşılayabilmek için bakım sektöründe arz güvenliğinin sağlanması, nitelikli işgücü eksikliğinin önlenmesi, sektörün daha çekici hale getirilmesi, mesleğin statüsü ve prestijinin iyileştirilmesi gerektiği kabul edilmektedir. Sağlıklı bir çalışma ortamı ve profesyonel bakım çalışanları için adil bir ücretin yanı sıra sosyal ve finansal korumanın son derece önemli olduğu kabul edilmektedir (Commission for Social Policy, Education, Employment, Research and Culture, 2021).

Özetle ILO (2022) tarafından yayınlanan oldukça güncel bir raporda⁷ belirtildiği gibi bakım açığının kapatılmasına yönelik gerçekçi adımların atılması gerektiği açıktır. Raporda ILO Çalışma Koşulları ve Eşitlik Departmanı direktörü Manuela Tomei'nin, "çocuklara iyi bir başlangıç sağlayacak, kadınların istihdamda kalmasını destekleyecek ve ailelerin veya bireylerin yoksulluğa düşmesini önleyecek bir bakım sürekliliğinin oluşturulabilmesi için bakım politika ve hizmetleri üzerine yeniden düşünmek gerektiği" sözlerine yer verilmiştir (ILO, 2022). Bunun gerçekleştirilebilmesi için bakım gereksinimlerinin herkes için eşit biçimde karşılanması ve her bir kişinin insani olanaklarının geliştirilmesi hedefiyle bakım hizmetlerinin, insanların yaşamına dokunan gerçek hizmetler olarak planlanması ve uygulanması gerekmektedir. Bakım krizinin, son yıllarda giderek daha fazla uluslararası örgütlerin gündeminde yer almasını, bakıma ilişkin mevcut anlayış ve politikaların sürdürülemezliğinin kabulü olarak yorumlamak mümkündür. Ancak getirilen tüm bu politika önerilerinin, bakımın bir hak olarak herkes için eşit biçimde korunmasını sağlayacak yapısal bir dönüşüme önayak olup olmayacağı ya da yaşanan krizin etkilerinin hafifletilmesine yönelik gerçek kılınamayan söylemler olarak kalıp kalmayacağı, bakım ihtiyacının artacağı çok da uzak olmayan bir gelecekte deneyimlenerek görülecektir.

Bakımı Hak Olarak Herkes İçin Koruyacak Hizmetleri Talep Etmek

Günümüz kapitalist rejimince dayatılan sınırların ötesinde bir bakım tahayyülü mümkün mü? İçinde bulunduğumuz dönemde bakımı değersizleştirmeyen ve kadınlıştırmayan hizmetler talep edilebilir mi? Bakıma ilişkin dönüştürücü taleplerde ısrar edilmemesi, bakıma gereksinim duyanların ve bakım verenlerin -ve esasen bakımın, yaşamın ayrılmaz bir parçası olması nedeniyle tüm insanların- yaratılan bakım açıklarında kaybolmalarına göz yumulması anlamına gelmez mi? Bakımı, bir insan hakkı olarak kabul etmek, evrenselleştirilmiş bakım hizmetleriyle korunmasını talep etmeyi ve dolayısıyla palyatif çözümlerin ötesine geçerek, evrensel bir çerçeveden bakarak bakımı yeniden kurgulamayı zorunlu kılmaktadır.

Fraser (2017: 36) bugün yaşadığımız bakım krizinin köklerinin, kapitalizmin doğasında var olan toplumsal çelişkinin, salt sosyal politikalarla üstesinden gelinebilecek bir sorun olmanın ötesine geçerek akut hale geldiğini, bu krizin aşılabilmesi için finansallaşmış kapitalist toplumsal düzende derin yapısal bir dönüşüme ihtiyaç bulunduğuna dikkat çekmektedir. Bakımın, yaşamın her aşamasında merkeze alındığı ve öncelikli kılındığı, kadınların sorumluluğu olarak görülmediği, ücretli olduğunda çoğunlukla yoksul ve göçmenlerin işi olarak kabul edilmediği, sömürülmediği ve değersizleştirilmediği evrensel bir bakım modeli, bakım verenleri ve bakıma gereksinim duyanları desteklerken, bakımın

7. Raporda bakım hizmetlerine, ek kazançlar ve istihdamdan elde edilen vergi gelirindeki artışla dengelenebilecek yıllık 5.4 trilyon dolarlık yatırımla 2035 yılına kadar yaratılabilecek yaklaşık 300 milyon işle yoksulluğun azaltılabileceği, toplumsal cinsiyet eşitliğinin teşvik edilebileceği, çocuk ve yaşlı bakımının desteklenebileceği ve sürekli bakım döngüsü oluşturulabileceği vurgulanmaktadır (ILO, 2022).

eşitlikçi bir temelde geliştirilmesini ve paylaşılmasını sağlayacaktır (Chatzidakis vd., 2020). Dolayısıyla kapitalizm eliyle yaratılan bakım sorununun aşılabilmesi için “ırkçı, ataerkil, kapitalist arz planlarını reddeden yeni bakım sağlama biçimlerinin” nasıl geliştirilebileceği sorusuna yanıt aranması gerekmektedir (McGee, 2020: 55). Bakımın, yaşamın inşası için taşıdığı anlamın görülmesi eşitlik, sosyal adalet, refah ve toplumsal kalkınmanın gündemi haline getirilmesi, bakım ve yaşamı çevreleyen sınıf, kast, ırk ve toplumsal cinsiyet hiyerarşilerinin kırılmasını gerektirmektedir (Palriwala, 2019: 257). Bunun öncelikli adımını ise “ne kadar zekice planlanmış olursa olsun, kapitalizmin palyatif çözümlerinin çelişkili olduğunu ve yamalarının artık tutmadığını ve başarısızlığının kaçınılmaz olduğunu” görmek oluşturacaktır (McGee, 2020: 59). Zira gelinen noktada bakım açığının, bakımın çekirdek aileye bırakılarak ya da piyasaya devredilerek kapatılması mümkün olmadığı gibi bu alandaki toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin de aynı yöntemlerle çözülemeyeceği açıktır (Chatzidakis vd., 2020: 24).

Bakım alanının neoliberal ilkeler üzerinden düzenlenmesi, bakım işini ve bakım çalışanı ile bakım alanları arasında kurulan ilişkiyi olumsuz etkilemektedir. Bugün devletlerin birincil ve esas sorumluluğu kendi bakım altyapılarını inşa etmek ve sürdürülebilir kılmak olmalı ve bunun için bakıma, kendi içinde değerli bir amaç olarak bakılmalı ve bakım alanında kâr elde etmeye değil, kişilerin temel bir hakkı olan bakım hakkını koruyacak kamusal hizmetlerin sunulmasına odaklanılmalıdır (Chatzidakis vd., 2020: 75). Folbre (2021: 120), ekonomilerin bireysel çıkarlarla geliştiği kabulünü reddederek, bakımın tümüyle kalkınma söyleminin merkezi ve önceliği haline getirilmesinin, insana yakışır işleri, daha nitelikli ve erişilebilir hizmetleri gerektirdiğini ve bakım sorumluluklarının paylaşılmasının ulusal ve uluslararası düzeyde dayanışmayı güçlendirebileceğini belirtmektedir. Bakım hizmetlerinin, kamusal hizmetler olarak sunulması, neoliberal iddiaların aksine “bağımlılık değil, ne ölçüde bakıma gereksinimleri bulunursa bulunsun insanların çaresiz ve edilgen olma patolojilerinden kurtulmasını ve insana özgü olanaklarını geliştirebilmesi için ihtiyaç duyduğu yeterli ve güvenli kaynaklara ulaşmalarını” sağlayacaktır (Chatzidakis vd., 2020: 37).

Folbre (2021: 120), “insan haklarının yaygınlaştırılması ve insan olanaklarının geliştirilmesiyle oluşturulabilecek verimli bir döngünün harekete geçirilebilmesi için kadın ve erkeğin birlikte mücadele etmesi” gerektiğine dikkat çekmektedir. Bu mücadelede yaşamın tüm sorumluluklarını eşit paylaşmak ve her alanına eşit katılım hedeflenmelidir. Kadın ve erkeğin çocuklarının ve bakıma gereksinim duyan yakınlarının bakımına eşit katılımlarını sağlayacak düzenlemelerin yapılması önemlidir (Özateş Gelmez, 2022: 21). Zira bakım sorununun, kadınların her ne koşulda olursa olsun gelir getirici çalışmaya katılmalarını ve iş yaşamları ile bakım sorumluluklarını birleştirerek çifte iş yükünü tek başlarına omuzlamalarını destekleyecek düzenlemelere indirgenmesinin de eşitsizlikleri yeniden üretmekten öteye geçemeyeceği görülmelidir. Zira kadınların ücretli çalışmaya

katılmasının, cinsiyetçi işbölümünü otomatik olarak dönüştürmesi beklenemez (Addati vd., 2018). Chopra (2021: 203), yaptığı araştırmayla kadınların ücretli çalışma ile ücretsiz bakım işlerine ilişkin deneyimlerinin, güçlendirici olabileceği gibi fiziksel ve zihinsel tükenmeye de yol açabileceğini göstermiştir. Araştırmada, kamusal bakım hizmetlerinin yokluğunda ve hane üyelerinin desteği olmaksızın üstlenmek zorunda kaldıklarında, bakım yükünün daha da ağırlaştığı, bunun ise kadınların ücretli çalışmaya katılımını ve dolayısıyla gelirlerini etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Kadınların çalışmaları ne kadar düşük ücretlendirilirse o kadar çok uzun saatler, olumsuz koşullar altında çalışmak zorunda kaldıkları, hanenin yaşadığı ekonomik yoksunluk ve güvencesizlikler nedeniyle ücret veya çalışma koşulları ne olursa olsun, ailelerinin yaşamak için mecbur oldukları geliri sağlamak için güvencesiz işlere daha hızlı itildikleri görülmüştür. Araştırmada son olarak, erişilebilir ve güvenilir kamusal bakım hizmetlerinin, insana yakışır iş fırsatlarının, aile ve toplum desteğinin, ücretli iş ile ücretsiz bakım arasında daha sağlıklı ve pozitif bir dengenin kurulmasında hem ücretli hem de ücretsiz bakım işinin angaryasının azaltılmasında kritik öneme sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Chopra, 2021: 203-204).

Fraser'ın (2000'den aktaran Özateş Gelmez, 2017: 215) refah rejimlerinin, ücretli çalışma ile bakım arasındaki ayrışmayı dönüştürecek, kadınların da erkeklerin de hem geçim sağlayanlar hem de bakım sorumluluğu olan kişiler olarak kabul edildiği "evrensel bakım veren" bir modelde yeniden örgütlenmesi gerektiğine ilişkin saptaması oldukça önemlidir. Privalko ve arkadaşları (2019) tarafından yapılan çalışmada bakım hizmetlerinin evrensel nitelikte planlanıp sunulması halinde en dezavantajlı kılınmış gruplara daha iyi ulaşılabilirdiği, sosyal içerme perspektifinden değerlendirildiğinde, bakımın erişilebilir kılınmasının, kadınların işgücü piyasasına katılımını desteklemenin yanı sıra yoksulluk ve sosyal dışlanmayla mücadeleye katkıda bulunduğu ortaya konulmuştur. İlâveten, hane içinde ödenmeyen bakım işlerinin kadın ve erkek arasında eşitsiz dağılımının adil hale getirilmesi, erkeklerin sorumluluk almasının sağlanması gerekmektedir (Toksöz, 2021: 104). Bu nedenle bakımın evrenselleştirildiği modelde geliştirilecek kamusal bakım hizmetlerine ek olarak, bakımın hane içinde kadın ile erkek arasında eşit biçimde paylaşılmasının sağlanması için tüm çalışanların aynı zamanda bakım verenler olduğu kabul edilerek işgücü piyasasının düzenlenmesi, örneğin tam zamanlı çalışma saatlerine göre daha kısa süreli ancak kısmi zamanlı olmayan haftalık çalışma saatlerinin herkes için standart hale getirilmesi gerekmektedir (Fraser, 2000'den aktaran Özateş Gelmez, 2017: 215).

Bakımın gerçek değerinin kabul edilerek, hane içindeki ücretsiz bakım işlerinin paylaşılması ve ücretli çalışma alanında insana yakışır işlerden biri olarak kabul edilmesi, en başta bakım alanlar olmak üzere ücretsiz bakım verenlerin ve bakım işçilerinin koşullarını olumlu yönde dönüştürecektir. Bu nedenle bakım emeğini değersizleştirmeyen, cinsiyetçi işbölümünü yeniden üretmeyecek

bakım hizmetlerinin hayata geçirilmesinde, bakım verenlerin kadınlar kadar, erkeklerden de oluşmasına dikkat edilmesi, bakım hizmetleri alanında istihdam edilecek personelin yalnızca kadınlardan oluşmaması önemlidir (Özateş, 2015: 240). Ayrıca bakım çalışanlarını kapsayacak şekilde ücretli çalışmayı ve sosyal korumayı genişletmek, vasıfsızlaştırmadan kaçınarak profesyonelleşmeyi teşvik ederek, işçilerin temsilini ve toplu sözleşmeyi sağlayarak ve bakım sektörlerinde maliyet tasarrufu stratejilerinden kaçınarak bakım işlerine ilişkin mevcut kabul ve eğilimleri tersine çevirmeyi gerektirmektedir (Addati vd., 2018). Tüm bu etkenlerin yanı sıra bakım hizmetlerinin kamusal hizmetler olarak sunulmasıyla, daha nitelikli bakım hizmetlerinin erişilebilir kılınmasının mümkün olabileceği ve çalışanların iş ve ücret koşullarının iyileştirilebileceği (Toksöz, 2021: 105) göz önünde bulundurulduğunda evrensel bakım modelin, herkes için bakımın hak olarak korunmasını sağlayacak ideal bir model olduğunu söylemek mümkün görünmektedir.

Sonuç

Günümüz kapitalist rejimlerinin bakıma ilişkin yaklaşımının bir sonucu olarak ortaya çıkan bakım açığı, bakıma gereksinim duymasına rağmen sınırlandırılarak erişilmez kılınmış kamusal bakım hizmetlerinden yararlanamayan ve piyasalaştırılmış bakım hizmetlerine bütçesi yetmeyen pek çok kişinin durumu bakımından aynı zamanda bir bakım arafı olarak tanımlanabilir. Bakımı niteliksizleştiren ve kadının değersiz emeğinin ürünü olarak gören yaklaşım, kamusal bakım hizmetlerinin daraltıldığı alanda kendi alanını genişleten piyasaya, bakım işçisinin koşullarına ilişkin bir kaygı gütmeksizin emeğini vasıfsızlaştırarak ve düşük ücretlendirerek çalıştırılmasına olanak sağlamaktadır. Yaratılan bu koşullarda, çalışanların refahı kadar, sunulan hizmetin kalitesine ve dolayısıyla bakım hizmeti alanların yüksek yararının korunmasına yönelik de bir kaygı taşınmamaktadır.

İki kazananlı ailelerin norm haline geldiği günümüz kapitalist toplumlarında, kamusal bakım hizmetlerinin yokluğunda, özelleştirilmiş bakım kuruluşlarından bakım hizmeti satın alınmasına bütçe yetirilemediği koşullarda haneler, özellikle göçmen kadın ev ve bakım işçilerinin kötü koşullarda, düşük ücretler karşılığı çalıştıkları işyerlerine dönüşmektedir. Bu ise bakım açığının kapanmasına değil, biçim değiştirerek, küreselleşerek daha karmaşık bir kriz haline gelmesine yol açmaktadır.

Söz konusu bakım krizinde kadınlar kendileri, birbirine benzeyen ama kimi nitelikleri bakımından ayrılan iki tür kısır döngü içinde bulmaktadırlar. İlk olarak, düşük ücretli de olsa gereksinim duydukları bakım için hizmet satın alamayanlar açısından, o hanedeki ya da daha geniş akrabalık ilişkilerinden kadınların bakımı karşılıksız olarak üstlenmeleri zorunlu hale gelmektedir. Bu kadınlar için bakım sorumluluğu, gelir getirici çalışmanın önündeki en büyük engeli oluşturmakta, istihdama katılamayan kadınların gelecekte yoksulluk ve sosyal güvenlik olanaklarından yoksun kalma riski yaşamalarına sebep olmaktadır. Dolayısıyla başka-

larının bakımını karşılayacak güce sahip oldukları dönemde, yakınlarının bakım sorumluluğunu kendi yoksulluk ve yoksunlukları pahasına üstlenen kadınların gelecekte ortaya çıkan bakım ihtiyaçları daha genç kadın hane üyeleri, akrabaları, yakınları tarafından yapılmaktadır. Böylece bir zamanlar bakım verenler olarak bakımla ilişkilenen kadınlar, bakıma gereksinim duyanlara dönüşürken, daha genç kadınlar ise bakım sağlayanlar ve geleceğin yoksulluk ve yoksunluk içinde bakıma gereksinimi olacak olanları olarak, oluşan bu bakımın kısır döngüsünde yerlerini almaya zorlanmaktadır.

Bakımın kısır döngüsünün ikinci türünde ise oluşturulan bakım sektöründe özel bakım kuruluşlarında ya da hanelerde kayıtsız ya da kayıtlı ancak sosyal koruma olanakları oldukça sınırlı olarak düşük ücret karşılığı ve oldukça kötü koşullarda bakım işçisi olarak çalışan kadınların, kendi yakınlarını devrettikleri özellikle kız çocukları ve hane üyesi/akraba genç kadınlar da çoğunlukla gelecekte düşük ücret karşılığı çalışan bakım işçilerine dönüşmektedir.

Yaşanan bu sorunlar karşısında post-neoliberal dönemin toplumsal cinsiyeti anaakımlaştırmayı hedeflerinden biri haline getiren uluslararası aktörleri, bakım ihtiyacının karşılanamamasının yarattığı açığı kapatmaya yönelik olarak son yıllarda pek çok tavsiye ve politika önerisi geliştirmektedir. Bu artan eğilimde bakım hizmetlerinin, temel bakım ihtiyacının karşılanmasının yanı sıra bakım ihtiyaçlarının erken tespiti, gelecekte ortaya çıkabilecek bakım ihtiyaçlarının yoğunluğunun hafifletilebilmesi, kamusal yaşama ve işgücü piyasasına etkin katılımın sağlanabilmesi için kritik bir öneme sahip olduğunun görülmesiyle yakından ilişkilidir. Bu nedenle başta çocuk bakımı ve iş-yaşam dengesi düzenlemeleri olmak üzere uzun süreli bakım ve evde bakım odağında kişilerin seçeneklerinin artırılması gibi savlarla nakdi yardımlarla desteklenmesine, esnek çalışma biçimleriyle çalışanların aynı zamanda hane içindeki bakım sorumluluklarını üstlenmesine yönelik öneriler geliştirilmektedir. Bu bağlamda söz konusu politika önerilerinin, piyasanın bakım alanında genişleyen varlığına ilişkin bir kabullenişle mümkün olduğunca neoliberal sınırlar içinde kalınarak geliştirildiği söylenebilir.

Gerek bakım açıklarını kapatmak ve böylece bakıma gereksinim duyanları ve onların yakınlarını güçsüzleştirmeyecek kamusal bakım hizmetlerinin herkes için bakım hakkını koruyacak biçimde eşit olarak sunulması ve insanların erişiminin mümkün kılınması, gerekse oluşturulan bakım arafları ve kısır döngülerinin kırılabilmesi için bakım emeğinin kadınlaştırılarak, değersiz hale getirilmesini normalleştiren kabulün ortadan kaldırılması gerekmektedir. Bir insan hakkı olarak bakımın, kamusal hizmetlerle korunmasının, herkes için yaşamı daha nitelikli hale getireceği ve insana özgü olanakların geliştirilebilmesini sağlayacağı açıktır. Yalnızca bakımın bir eşitlik, insan hakları ve sosyal adalet meselesi olarak görülmesiyle yani bakımı düzenleyen sosyal politika ve hizmetlerin planlanması ve uygulanması süreçlerine neoliberal bir ekonomik kaygının değil, etik bir bakış açısının içkin kılınmasıyla bakım alanında yaşanan yoksunlukların ve eşitsizliklerin ortadan kaldırılması mümkün olabilir.

Kaynakça

- Addati, L., Cattaneo, U., Esquivel, V. ve Valarino, I. (2018) Care Work and Care Jobs for The Future of Decent Work, Geneva: International Labour Office.
- AGE Platform Europe, (2019) "Life is Intergenerational by Nature and So should EU Action", <https://www.age-platform.eu/press-releases/life-intergenerational-nature-and-so-should-eu-action-age-members-urge-new-eu-policy>. (10.01.2022).
- Chatzidakis, A., Hakim, J., Littler, J., Rottenberg, C. ve Segal, L. (2020) Bakım Manifestosu (çev. G. Acar Savran), Ankara: Dipnot Yayınları.
- Chopra, D. (2021) "Paid Work and Unpaid Care Work in India, Nepal, Tanzania, and Rwanda: A Bi-directional Relationship", Women's Economic Empowerment (eds. K. Grantham, G. Dowie ve A. de Haan), London: Routledge, 186-206.
- Commission for Social Policy, Education, Employment, Research and Culture, (2021) "Future Plan for Care Workers and Care Services – Local and Regional Opportunities in The Context of A European Challenge", 6th Commission Meeting, 17 February 2021 Working Document.
- Council of the European Union, (2017) "Proposal for A Directive of the European Parliament and of The Council on Work-Life Balance for Parents and Carers and Repealing Council Directive 2010/18/EU", <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52017PC0253>. (10.01.2022).
- Council of the European Union, (2018) "Proposal for A Directive of the European Parliament and of The Council on Work-Life -General Approach", <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-10291-2018-INIT/en/pdf>. (10.01.2022).
- Council of the European Union, (2019) "Directive of The European Parliament and of The Council on Work-Life Balance for Parents and Carers and Repealing Council Directive 2010/18/EU", <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32019L1158&from=EN>. (10.01.2022).
- Council of the European Union, (2021) "Key Conclusions on 2021 Long Term Care Report of the Social Protection Committee and the European Commission", <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-9144-2021-INIT/en/pdf>. (10.01.2022).
- Dowie, G., de Haan, A. ve Grantham, K. (2021) "Conclusion: Programming and Policy Lessons and Future Research Priorities for Women's Economic Empowerment", Women's Economic Empowerment (eds. K. Grantham, G. Dowie ve A. de Haan), London: Routledge, 250-259.
- Eurocarers, (2014) "Enabling Carers to Care. An EU Strategy to Support and Empower Informal Carers", https://omaishoitajat.fi/wp-content/uploads/2019/04/Eurocarers-Strategy_final.pdf. (07.09.2021).
- Eurofound, (2020) Access to Care Services: Early Childhood Education and Care, Healthcare and Long-Term Care, Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- European Parliament Committee on Women's Rights and Gender Equality, (2018) "REPORT on Care Services in The EU for Improved Gender Equality-A8-0352/2018 (2018/2077(INI))", https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-8-2018-0352_EN.html. (04.03.2022).
- European Social Network, (2021) "Promoting Long-Term Care Quality Assurance Policies at EU Level", <https://www.esn-eu.org/news/promoting-long-term-care-quality-assurance-policies-eu-level> (04.03.2022).
- European Union, (2021a) "Early Childhood Education and Care", https://ec.europa.eu/education/policies/early-childhood-education-and-care_en. (05.11.2021).
- European Union, (2021b) "ET2020 Working Group Early Childhood Education and Care Final Report", https://www.dge.mec.pt/sites/default/files/EInfancia/documentos/early_childhood_and_care_-_how_to_recruit_train_and_motivate_well-qualified_staff.pdf. (04.03.2022).
- Folbre, N. (2021) "Developing Care: The Care Economy and Economic Development", Women's Economic Empowerment (eds. K. Grantham, G. Dowie ve A. de Haan), London: Routledge, 102-125.
- Fraser, N. (2016) "Contradictions of Capital and Care", New Left Review, 100(99), 99–117.
- Fraser, N. (2017) "Crisis of Care? On The Social-Reproductive Contradictions of Contemporary Capitalism", Social Reproduction Theory: Remapping Class, Recentering Oppression (ed. T. Bhattacharya), London: Pluto Press, 21-36.
- Gahwi, L. ve Walton-Roberts, M. (2022) "Migrant Care Labour, Covid-19, and the Long-Term Care Crisis: Achieving Solidarity for Care Providers and Recipients", Migration and Pandemics: Spaces of Solidarity and

- Spaces of Exception (ed. A. Triandafyllidou), Toronto: Springer Nature, 105-121.
- Güler Aydın, D., Karaçay, H. ve Özateş Gelmez, Ö. S. (2020) "Sermaye Birikim Rejimlerinin Oluşum ve Gelişim Sürecinde Kadın Emeği ve Hareketi", *Emek Araştırma Dergisi*, 11(18), 77-96.
- Horton, A. (2022) "Financialization and Non-Disposable Women: Real Estate, Debt and Labour in UK Care Homes", *Environment and Planning A: Economy and Space*, 54(1), 144-159.
- ILO, (2022) "Care at Work: Investing in Care Leave and Services for A More Gender Equal World of Work (Executive summary)", https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---gender/documents/publication/wcms_838655.pdf. (01.04.2022).
- Ivancheva, M. ve Keating, K. (2021) "Revisiting Precarity, with Care: Productive and Reproductive Labour in The Era of Flexible Capitalism", *Ephemera: Critical Dialogues on Organization*, 20(4), 251-282.
- Kabubo-Mariara, J., Kamanzi, A. ve McKay, A. (2021) "The School-to-Work Transition for Young Females in Sub-Saharan Africa: Comparative Qualitative Evidence from Six Countries", *Women's Economic Empowerment* (eds. K. Grantham, G. Dowie ve A. de Haan), London: Routledge, 233-249.
- Kuçuradi, İ. (2007) *İnsan Hakları Kavramları ve Sorunları*, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.
- McGee, M. (2020) "Capitalism's Care Problem: Some Traces, Fixes, and Patches", *Social Text*, 38(1), 39-66.
- Miller, D. A. (1981) "The 'Sandwich' Generation: Adult Children of The Aging", *Social Work*, 26(5), 419-423.
- Nussbaum, M. C. (2002) "Long-Term Care And Social Justice: A Challenge To Conventional Ideas of The Social Contract", *Ethical Choices in Long-term Care: What does Justice Require?*, https://www.who.int/mediacentre/news/notes/ethical_choices.pdf. (07.09.2021).
- OECD, (2019) "Health at a Glance 2019: OECD Indicators (Executive summary)", <https://www.oecd-ilibrary.org/sites/4dd50c09-en/1/2/11/9/index.html?itemId=/content/publication/4dd50c09-en&mimeType=text/html&>
- OECD, (2020) "Who Cares? Attracting and Retaining Care Workers for the Elderly (Executive summary)", <https://www.oecd-ilibrary.org/sites/92c0ef68-en/index.html?itemId=/content/publication/92c0ef68-en>. (10.01.2022).
- OXFAM, (2020) "Bakım Zamanı: Ücretlendirilmeyen ve Eksik Ücretlendirilen Bakım Emeği ve Küresel Eşitsizlik Krizi", <https://www.kedv.org.tr/public/uploads/files/raporlar/Oxfam%202020%20Es%CC%A7itsizlik%20Raporu-Bak%C4%B1m%20Zaman%C4%B1.pdf>. (10.01.2022).
- Özateş, Ö. S. (2015) *Malumun İlanı Kadın Emeğinin Saklı Yüzü: Ev İçi Bakım Emeği*, Ankara NotaBene Yayınları.
- Özateş Gelmez, Ö. S. (2017) "Farklı Refah Devletlerinin Toplumsal Cinsiyet İçerimlerine Bakım Hizmetleri Üzerinden Bakmak", *Türkiye'de Sağlık ve Sosyal Güvenlik: İnsana Karşı Piyasa* (eds. G. Yenimahalleli Yaşar, A. Göksel ve Ö. Birler), Ankara: Notabene Yayınları, 213-232.
- Özateş Gelmez, Ö. S. (2022) "Güvenli ve Eşit Kent Politikaları: Uluslararası Standartlar ve İyi Uygulama Örnekleri ile Kentsel Bakım Hizmetleri", <https://esitkentankara.org/2022/05/05/kentsel-bakim-hizmetleri/>. (18.05.2022).
- Palriwala, R. (2019) "Framing Care: Gender, Labour and Governmentalities", *Indian Journal of Gender Studies*, 26(3), 237-262.
- Peña-Longobardo, L. M., Oliva-Moreno, J., García-Armesto, S. ve Hernández-Quevedo, C. (2016) "The Spanish Long-Term Care System in Transition: Ten Years Since The 2006 Dependency Act", *Health Policy*, 120(10), 1177-1182.
- Poo, A. (2020) "Who Cares? Now, All of Us Must", *The New York Review of Books*. <https://portside.org/2020-06-11/who-cares-now-all-us-must->. (10.01.2022).
- Privalko, I., Maitre, B., Watson, D. ve Grotti, R. (2019) *Access to Childcare and Home Care Services across Europe: An Analysis of the European Union Statistics on Income and Living Conditions (EU SILC), 2016*, Dublin: Department of Employment Affairs and Social Protection and Economic and Social Research Institute.
- Schwiter, K. ve Steiner, J. (2020) "Geographies of Care Work: The Commodification of Care, Digital Care Futures and Alternative Caring Visions", *Geography Compass*, 14(12), 1-16.
- Social Protection Committee, (2014) *Adequate Social Protection for Long-Term Care Needs in An Ageing Society: Report Jointly Prepared by The Social Protection Committee and The European Commission*, Luxembourg: European Union.
- Spasova, S., Baeten, R., Coster, S., Ghailani, D., Peña-Casas, R. ve Vanhercke, B. (2018) "Challenges in Long-Term Care in Europe: A Study of National Policies", <https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/332533/>

Eurohealth-24-4-7-12-eng.pdf?sequence=1&isAllowed=y. (07.03.2022).

Toksöz, G. (2021) Emanet Emek Göç Yollarında Kadınlar, Ankara: Dipnot Yayınları

UN, (2020) "UN Policy Brief: The Impact of COVID-19 on Women", <https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/policy-brief-theimpact-of-covid-19-on-women-en.pdf>.(07.03.2022).

Walton-Roberts, M. (2020) "Occupational (Im)mobility in The Global Care Economy: The Case of Foreign-Trained Nurses in The Canadian Context", *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 46(16), 3441-3456.

WHO, (2002) "Ethical Choices in Long-term Care: What does Justice Require?", https://www.who.int/mediacentre/news/notes/ethical_choices.pdf